

KGORO YA THUTO YA GAUTENG

DITLHAHLOBO TŠA MAREMATLOU

FEB / MAR 2006

**SEPEDI LELEME LA GAE
MAEMO A A PHAGAMEGO
(Lephephe la pele)**

NAKO: Diiri tše 2½

Meputso: 100

DITAELO:

- Tlhahlobo ye e na le dikarolo tše THARO e lego A, B le C.
  - Hlokomela seo o swanetšego go se dira karolong ye nngwe le ye nngwe.
  - Itswalanye le dipotšišo pele o ka di araba.
  - Šomiša polelo ya maleba ye e hlwekilego.
  - Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo.
  - Karabo ya potšišo ye nngwe le ye nngwe e thongwe letlakaleng la yona.
-
-

KAROLO YA A

TEKATLHAOLOGANYO

POTŠIŠO 1

Bala ditemana tšeo di latelago ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo.

NAKANA YA MOKHURE

Beke morago ga fao ka leba gae. Ka hwetša Papa a ntšhitše mokhino wo mokaaka a nthabetše. Ka se tsebe gore nka ba botša eng ge Papa a re: "Re šadile re go kgopelela sego sa meetse, ngwanaka."

"Papa, go ka se kgonege."

"Go ka se kgonege eng?"

"Go nyala Selina."

"O ra bjang ge o re go ka se kgonege ka gore le magadi ba a amogetše?"

"Ke hweditše mosadi Gauteng."

"Potsa! O ka se e leke yeo taba, Pholo. Magadi ga a bušwe."

Gape nna ge ke ratana le Selina ke be ke sa re ke tlo mo nyala. Ga ke mo rate."

"Ke mang yoo a rilego o a mo rata?"

"Ke mang yoo a rilego motho o nyala yoo a mo ratago?"

Selina ke ngwetši ya lapa le. O ka se tlo re tlišetša mathumaša ao re sa tsebego gore a gwaša a etšwa kae. Mosadi wa gae o lokile ka gore o na le matsogo le tlhompfo. E bile ga a tšhabe go belega. Ke yola o šetše a go belegetše bana ba bahlano pele o mo nyala."

Fela nna ke nyaka go nyala mosadi wa go rutege, Papa.

"Mosadi wa go rutege wa go hlwa a go emišitše ka maoto a re bitša ka maina?"

Nagana gabotse, ngwanaka."

Ke ile ka inagana gabotse gomme kgwedi morago ga fao, ke ge ke ngwalela batswadi ba ka gore ke tlo ba tlela le ngwetši ya dikoti marameng. Ya be nke Papa a ka gafa. Ke kwa gore kuagae o be a thula maboto ka hlogo, a re go na le yoo a loilego morwagwe. Motho a le šupa le le mo are ka lapeng la gagwe ga se boralokeo bja dipudi. Ka re mmapelo o ja serati.

Go se gwa ya kae, ke ge ba re ke tliše ngwetši e bonwe. Ra re ka nako ya bofelo bja beke ye nngwe, ra re pote! Letšatšing la ge re tla sepela, Mmina a hlwa a hlakantšha mabenkele a Gauteng ka moka a nyakana le diaparo gore a se lebelelego bjalo ka mokgekolo. A le dipotsotso ngwana, melomo o tloga o e bona gore ke ya serutegi, e hlalefile! Ka tseba gore masogana a kua gae a go hwela mpampa a ilo ntholela dikefa. Go fihleng ga rena mma o ile a fetša lebaka le letelele a eme bjalo ka moloi a swaregile, a kgotsa yoo go thwego ke ngwetši ya gagwe.

Makoti wa gona a sa fetše go bolela eka ke seyalemoya. Ke lekile go mo kgala gore a itshware ka ge leleme le letelele ka bogadi le sa nyakege, fela Mmina o ka re motho a be a longwa ke leleme. Etse mmotu le wona šo o thwantšhwa letšatši ka moka. Aowa, ba be ba etetšwe!

Ya re ka nako ya difihlilo, ka re go batswadi ba ka:

“Yo ke yena makoti wa lena.”

“Ke morwedi wa mang yena yo?” a realo Papa yoo e bego nke bjale pefelo e fokotšegile. Mojasagagwe. Ba agile kua Proba North Soweto.” “Ba Mojasagagwe yola wa go ratha tladi, wa kua Moletši?” “Ga ke tsebe, Mma,” gwa ikarabela Mmina eka o hlabegile pebng. “Bjale o a šoma? Ke ra ka gore manala ke a matelele.” Gwa hlasela Papa. “Na Pholo ga a go botša gore o tla batswading ba gagwe?”

Ge Mma a realo, Mmina a thwantšha mmotu ka mokgwana woo o ilego wa laetša o ferola Mma dibete. “O mpoditše, Papa, goba o be a mpotša maaka ga le batswadi ba gagwe?” “Ke ra ka gore meaparwara ya gago ga se ya go ya bathong ngwanaka”

Fao ke ile ka mo fetola ka re: “Ao, na ke phošo ge motho a apere tša selemo?” Ke be ke šetše ke tlapetšwe ke dipotšišo tša bona tša go lapiša.

“Se fetole Papago a bolela, Pholo.” Ke Mma a kgalema ka bogale. Goba le wena o šetše o tšeetšwe tlhaologanyo ke mekgwana ya sekgoweng?” “Fela Mmina o rutegile,” ke bolela bjalo ka merebana, ke emelela lekgarebe la ka. “Aye...

makokwana a bommammati! Na ba re thuto e hlaswa mekgwana ya ditšhila?

Mohlomongwe o a rereša o rutegile, ka gore šoo o ntšheditše dirotswana ka ntle.”

Ke ile ka leka go tšeiša mehlamu yeo phefo gore re fediše tšehe yeo e bego e thoma go agelela. Ditema di ile tša gana go hlakana ge Mmina thoma go sekiša megokgo.

Puladifero – Malebane et. al

- 1.1 Na mosadi yo Pholo a ikgethetšego yena ke mang, le gona gagabo ke kae? (2)
- 1.2 Kanegelo go tšwa ditemaneng tše o sa tšwago go di bala e aparetšwe ke sekapolelo sa tshegišo le dikapolelo tše dingwe. Hlaola mafoko ao a laetšago dikapolelo tše:
- 1.2.1 Pheteletšo
- 1.2.2 Kgegeo
- 1.2.3 Tshwantšhanyo 1 x 3 = (3)
- 1.3 Na kgopolo ya gore batswadi ba Pholo ba mo ntšhetše magadi ntle le go rerišana le yena o dumelelana goba o ganana le yona? Šitlela kgopolo ya gago ka mabaka a MABEDI a go kwagala. (3)

- 1.4 Feleletša diema tše o be o laetše gore mo temeng ye o e badilego ka fa godimo di gatelela taba efe?
- 1.4.1 Ngwana llela nakana ... (2)
- 1.4.2 Mapelo o ja serati ... (2)
- 1.5 MmagoPholo o re: **Na thuto e hlaswa mekgwana ya ditšhila?**
Re nyetlele mekgwana ye MENE ye e ka bago ya ditšhila yeo Mmina a latofatšwago ka yona. 1 x 4 = (4)
- 1.6 MmagoPholo o botšiša dipotšišo tše di laetšago kgonono ka maitshwaro a Mmina. Tsopola dipotšišo tše PEDI tša mohuta woo gomme o laetše kgonono ye di e tšweletšago. 2 x 2 = (4)
- 1.7 Pholo le tatagwe ba fapana ka dikgopolo mabapi kgetho ya mosadi. Re alele kgopolo ya:
- 1.7.1 TatagoPholo (2)
- 1.7.2 Pholo (2)
- 1.8 Go ya ka wena, o be o tla eletša Pholo go nyala Selina goba Mmina? Šitlela kgetho ya gago ka mabaka a MABEDI. (3)
- 1.9 Tsopola go tšwa ditemaneng tša ka godimo, dikafoko tše di laetšago:
- 1.9.1 go sega
- 1.9.2 go nyala
- 1.9.3 go befelwa kudu 1 x 3 = (3)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: [30]

KAROLO YA B

KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

Go ya ka thuto ye ngaka Ramatsapola a e filego Mokgadifela, **na go rengwa ke hlogo go ka hlolwa ke eng?** Ngwala dintlha tše **TSELA** tšeo di tšwelelago poledišanong ye.

[Ngaka Ramatsapola o lebile phapošing ya gagwe ya go alafela moo go nago le balwetši ba mmalwa. Yo a lego ka phapošing ya go hlahlobela ke Mokgadifela.]

Ngaka Ramatsapola: Ke go thuše ka eng lehono, Mokgadifela?

Mokgadifela: Ke rengwa ke hlogo ye e sa folego, le ge ke enwa dipilisi tša hlogo tša mehutahuta, ga e fole.

Ngaka Ramatsapola: Go rengwa ke hlogo go ka hlolwa ke go gobala hlogong. Hlogo ya mohuta wo e go swara lebaka la go feta matšatši a mahlano, o ba le phišo ya godimo mmeleng, mohlomong polelo eba bothata go wena gba o lebala ka mokgwa woo e sego wa tswaelo. O dirile gabotse wa phakišetša go tla ngakeng. O a tseba gore ke eng Mokgadifela, go rengwa ke hlogo go go tseneletšego bo bitšwa *Migrane* ka sejahlapi. Hlogo ya mohuta wo e ka swara batho go tloga mengwageng ye mehlango go ya go ye masomehlano.

Go rengwa ke hlogo ka morago ga mengwaga ye masomehlano e ka ba taetšo ya malwetši ao e ka bago thlobaboroko bjalo ka go hwalehlakore (*Stroke*). Goba tikologong yeo e hlolago kgatelelo ya monagano ye re atišago go e bitša seterese, e ka hlola go rengwa ke hlogo ya *migrane*. Bolwetši bja go rengwa ke hlogo bo ka tlišwa ke mehuta ye mengwe ya dijo. Go bohlokwa gore motho a hlokomele gore ke dijo dife tšeo a rego go di ja, a hlaselwe ke hlogo. Diyo tša go swana le dinkgwa tšeo di bedišitšwego bjalo ka *pizza* le tše dingwe, dipanana, teye goba kofi le dinotšididi ge di nwewa ka bontši di ka hlola go rengwa ke hlogo. Gape le dišomišwa tša kagae bjalo ka *bohendiandy*, javele, dinkgiša monate le ditlolo tša meriri di ka hlola go rengwa ke hlogo. Ge o rengwa ke hlogo e ka ba taetšo ya mehutahuta ya malwetši a go swana le mpshikela, mokhuhwane, le kgonagalo ya phetelo ka bjokong goba kankere. Se segolo seo ngaka e swanetšego go se dira ke go leka go nyakišiša seo se hlolago go rengwa ke hlogo gomme a go fe dihlange tša maleba. Sa molwetši ke go tšea dihlange tšeo go ya ka moo a laetšwego ka gona.

Mokgadifela: Ke a leboga ngaka ka go mpha thuto yeo e tseneletšego ka ga go rengwa ke hlogo.

(E nolofadišwe go tšwa go SEIPONE: Diphete Bopape)

PALOMOKA YA KAROLO YA B: [10]

KAROLO YA C

THUTAPOLELO

POTŠIŠO 3

Bala lefoko leo le latelago ka šedi o tsebe go fetola dipotšišo.

Lepogo yo a fihlilego lefelong la go rekiša nama ge letšatši le hlaba, o re ga a kwešiše leleme la mong wa leselaga.

- 3.1 Ngwalolla lefoko leo e lego tabakgolo lefokong la ka godimo. (Thabekutu) (2)
- 3.2 Ngwala sekafoko seo se hlaolago Lepogo. (Thabehlaodi) (2)
- 3.3 Ngwala sekafoko seo se laetšago nako yeo Lepogo a fihlilego ka yona. (Thabehlathi ya nako) (2)
- 3.4 Ngwalolla mafoko a ka fa fase gore molaetša o fetoge go ya ka fao o filwego ka gona ka mašakaneng.
- 3.4.1 Go rekiša (ledirani) nama. (2)
- 3.4.2 O kwešiša leleme (lefetile) (2)

[10]

POTŠIŠO 4

- 4.1 Bala temana ye e latelago ka šedi gomme o ngwalolle mafoko ao a ngwadilwego ka boso, o lebantšhe le lengwe le le lengwe le seema sa maleba go tšwa go tše di filwego ka fa fase. (5)

Ruri ke nnete gore (1) **ge motho a nyaka selo o swanetše go ithagaraga go fihlelela a se hwetša**. Batswadi ba Radipudi bona ba be ba re (2) **ga go tefo ya go fela o roma ngwana wa gago**. Radipudi o rile go tenwa ke bokgope, a tsebiša batswadi gore o nyaka go nyala gaLediga. Le ge batswadi ba be ba sa rate lapa leo, ba ile ba ikhomotša ka gore (3) **ge motho a gana dikeletšo tša bona, ba tla mo tlogela a itsentšha mathateng**. Ke nnete ba ile ba mo tlogela morago ga gore kgetho ya gagwe e mo tšabe, batswadi ba mo (4) **swarela ba reo dirile phošo bjalo ka mang le mang**. Ngwanabo Radipudi o rile go thulwa ke koloi tšatši lela batswadi ba gagwe ba sego, (5) **a hloka motho yo a ka mo išago sepetlele le ge koloi ya tatagwe e be e šetše e bišwa ambulantshe motsaneng woo**.

Diema šedi:

- 4.1.1 Makhura a ngwana ke go rongwa
  - 4.1.2 Ngwanammoloka ga a bolokwe, ke yena mmolokabangwe
  - 4.1.3 Ngwana phoša dira ga a bolawe
  - 4.1.4 Ngwana yo a sa llogo o hwela tharing
  - 4.1.5 Ngwana maganagobotšwa o wetše dikomeng a re koma ke tšešo
  - 4.1.6 Ngwana o llelwa tlala, ga a llelwe phefo
  - 4.1.7 Ngwana ga a tswalwe ke mogopo.
- 4.2 Kgetha diema tše tlhano go tšwa go tše o di filwego ka godimo gomme o hlame mafoko a go kwagala ka tšona go laetša ge o di kwešiša. (5)

[10]

POTŠIŠO 5

Bala temana ye e latelago ka šedi gore o tle o arabe dipotšišo tše di tlogo latela.

Mokgadifela le Selaelo ba be ba ekga morogo serapaneng mme ba tloga ba o bolaile. (1) “**Mosadi yola a ka go tšola diaparo ka leleme, wa šala o ponoka**” a realo Mokgadifela a eletša Selaelo. Mogwera! Gwa makala Selaelo, a thwantšha mmotu modumo wa ntshe (2) **o phuleletša ditsebe bjalo ka mosebe**. Naa ga se wena malobanyana mo o bego o nk ganetša ge ke re (3) **mosadi yo ke motho ka ge ba bangwe ba hlokwa**. O tshwenya kudu (4) **ge a khoše**, ka gore o goeletša mahlapa go fihlelela (5) **megalatšhika e ngongorega**.

- 5.1 Laetša gore mafoko ao a ntshofaditšwego le lengwe le le lengwe le tšweletša mohuta ofe wa sekapolelo. (5)
- 5.2 Itlhamele mafoko ao mo go ona o šomišago mehuta ya dikapolelo tše di tšweleditšwego ke mafoko ao a ntshofaditšwego temaneng ya ka godimo. (5)

[10]

POTŠIŠO 6

Bala temana ye ka šedi, gomme o fetole dipotšišo:

Monna wa **mmele** (bonnyane bja lenyatšo) wa go nyatšega yo a aperego hempe ye **khubedu** (mmala wo o sego wa tsenelela) e be e le **motho yo a laolago kgwele ya maoto** maabane. O file sebakadi se **se thibago dino ka matsogo kgweleng ya maoto** karata ye khiwibidu. **Kgarebe** (taetšo ya lerato) ya monna yoo, ye o ka rego ga e ye **ntlwaneng ye go ithušetšwago ka gona**, e **thopa** (lefetile) sefoka. Tsotsi e ile ya ba **betha ka leleme** ya napa ya **tsena ka monga wa seloko**. Morago ga sebakanyana tsotsi e tšile e **gapa** (tirwa) ke maphodisa.

- 6.1 Ngwala mantšu ao a ntshofaditšwego go ya ka fao a swanetšego go ba ka gona o latela tlhalošo ye e filwego ka mašakaneng. (5)

- 6.2 Ngwala lentšu le TEE sebakeng sa ao a thaletšwego go tšwa temaneng ya ka godimo. (5)
[10]

POTŠIŠO 7

Bala temana ye ka šedi gore o tle o arabe dipotšišo tše di tlogo latela:

Lehono Malefane o (tshwanetše / swanetše) go lta dikgomo merakeng. Ge (di goroga / digoroga) o (di fe / dife) meetse pele o di hlahlela. Naa ke dikgomo (di fe – dife) tše o ba tlogo nyala ka tšona? O (se ke / seke) wa ithuta go baletšana le badišana.

- 7.1 Ngwalolla temana ya ka godimo o kgetha lentšu la maleba ka mašakaneng go laetša ge o tseba mopeleto wo o nepagetšego wa mantšu a. (5)
- 7.2 Temana ye e latelago ke poledišano magareng a batho ba babedi. E ngwalolle ka tsela ya poledišano o šomiša maswaodikga a maleba mo go swanetšego. (5)

Monare: Tama kgoši Phakoe: Agee Monare ke kgopela gore o mpulele ke tsene. Phakoe: O tšwa kae bošego bjo monare: Ao, monna o ka botšiša monna wa go lekana le nna potšišo ya mohuta wo? Phakoe: O a lapiša tsena.

- 7.3 Bala temana ye ka šedi gomme o fetole dipotšišo:

Legopo o bolaya kgomo ka **lešaka** ka ge e rarame. Yena o **thuša** ke monna yo a sa **kwego leleme** la gagwe. Monna yoo o ile a ba bolaya la pitšana ka go utswa nama morago ga go fiwa magopelo. Barwa ba Lepogo ba ile ba **kgetha** go ja leleme ka ge ba le rata. Gape Mosadi wa Lepogo o bolaya mabele ngwaga ka ngwaga. Fela baagišane ba lla ka gore mosadi wa Lepogo o na le leleme le letelele.

- 7.3.1 Mantšu ao a ntshofadišwego a na le mopeleto wo o fošagetšego. Ngwala mopeleto wa nnete go dira gore temana e kwagale. $1 \times 4 =$ (4)
- 7.3.2 Tihalošo ya mantšu a **bolaya** le **leleme** e šutišitšwe. Efa tihalošo ye e tšweletšwego ke mantšu a, makgeng a mararo mo temaneng ya ka godimo. $6 \times 1 =$ (6)

[20]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: [60]

PALOMOKA: 100